

NAUJI DARBAI APIE LIETUVIŲ KALBOS TARMES

A. VIDUGIRIS

Įdomios ir vertingos medžiagos lietuvių dialektologijai duoda izoliuotos, nedidelės ir baigiančios išnykti lietuvių kalbos tarmių salelės Baltarusijos TSR teritorijoje, į kurias daug dėmesio kreipia tarybiniai kalbininkai, nes toji medžiaga įneša nemaža šviesos į lietuvių kalbos tarmių vystymąsi ir į baltų-slavų kalbinių santykių problemą. Kai kas iš šios medžiagos mūsų kalbininkų jau paskelbta¹, vienas straipsnis ir šiek tiek tekstų duodama šiame straipsnių rinkinyje, atskiri tų tarmių aprašai rengiami spaudai. Apie tas tarmes pasirodo veikalų ir užsienyje. Šiuo tarpu norima atkreipti dėmesį į norvegų kalbininkų profesorių akademikų O. Brocho, Ch. S. Stango darbus.

Oslo universiteto prof. Ch. S. Stangas pirmuosius reikšmingus lietuvių kalbos bei tarmių tyrinėjimus paskelbė prieš keliasdešimt metų². Maždaug tuo pačiu metu jis rinko medžiagą ir dabart. Zietelos (Diatlovo) raj. Baltarusijos TSR Zasečių kaime, kuriame tuo metu buvo dar nemaža lietuviškai kalbančių žmonių. Dabar paskelbti tų tyrinėjimų rezultatai.³ Tai yra, galima sakyti, pirmas Zietelos rajone esančių lietuvių tarmės aprašas.

Tiesa, žinių apie Zietelos tarmės gramatiką ir fonetiką, o taip pat šiek tiek tekstų (jie dabar beturi tik palyginamosios istorinės vertės) pateikė E. Volteris, čia lankęsis dar 1888 m.⁴ Vėliau, apie 1928–1929 m., šioje tarmėje lankėsi, estų kalbininkas P. Aruma, kuris užrašė ir išspausdino pluoštą tarmės tekstų su komentarais bei gramatiniais paaiškinimais.⁵ Bet tas gramatinės tarmės pastabas P. Aruma pateikė be sistemos. Taigi, Chr. S. Stango 30 psl. straipsnis, sistemingai išdėstantis svarbiausias Zietelos tarmės fonetines ir morfologines ypatybes, yra gana reikšmingas.

¹ J. Senkus, Kai kurie Lazūnų tarmės ypatumai. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai“, Serija A, 1, 183–194, Vilnius, 1958.

² Chr. S. Stang, Die Sprache des litauischen katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929; G. Gerullis ir Chr. Stangas, Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje, Kaunas 1933.

³ Chr. S. Stang, Die litauische Mundart von Zasečiai im Gebiet von Wilna. — „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap“, Bind XVIII, S. 171–201 (1958).

⁴ E. Wolter, Die Litauer im Kreise Slonim, Gouv. Grodno. „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft“, 4, 166–169, Heidelberg (1899).

⁵ P. Arumaa, Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend, 41–53, 68–75, Dorpat, 1931.

Zietelos raj. Zasečių ir Pagirių sodžiai, kuriuose dar ir šiandien galima sutikti vyresnės kartos lietuviškai kalbančių žmonių, yra toliausia į pietus nuo mūsų respublikos sienos lietuviška sala. Jos kilmę mokslininkai įvairiai aiškina. Vieni šios vietos lietuvių laiko senosios baltų etnografinės teritorijos pietuose liudininku, kiti juos laiko atsikėlėliais. Pavyzdžiui, E. Volteris Zietelos tarmę laikė lituanizuota atsikėlėlių senovės prūsų (jotvingių?) tarme. Kaip ir kiti autoriai, taip ir Volteris įrodinėdamas remiasi daugiausia garso *z* vietoje lk. *ž* tarimu žodžiuose: *zarsis* ~ žąsis, *zveris*, *baznī'čā*⁶. Chr. S. Stangas tokią pažiūrą paneigia. Prūsų kalbos ypatybe, jo nuomone, galima laikyti garsą *z* tik žodyje *zarsis*, o kituose žodžiuose šis garsas tikriausia atsiradęs dėl baltarusių kalbos įtakos. Todėl Zietelos tarmė esanti grynai lietuviška ir nuo literatūrinės kalbos skiriasi panašiai kaip ir kitos tarmės. Mūsų žiniomis, *z* garsas vietoje lk. *ž* pasitaiko ir kai kur kitur. Pavyzdžiui, Varėnos raj., Kabelių apyl. Aššėninkų (taria Aššėnykai) sodžiuje (kuris oficialiai vadinamas Antraisiais Kabeliais) dauguma senesnės kartos žmonių vietoj *ž* ir *š* garsų beveik visada taria *z* ir *s*: *zūsis*, *šitas*, *zėmė*, *salis*, *sasė*, *zuvis*, *asarūkas*. J. Otrėbskis⁷ šį reiškinį taip pat linkęs laikyti jotvingių substrato liekana lietuvių tarmėse, nes minėtos vietovės esančios kaip tik toje teritorijoje, kur senųjų jotvingių gyventa⁸.

Fonetikos skyriuje Ch. S. Stangas pateikia įdomių pastabų iš garsų istorijos. Atvirasis *e* po *l* virsta *a*: *kāūla* ~ kiaulė, *kumelās*⁹. Dvigarsiai *ie* ir *uo* sutrumpėja prielinksniuose *prig*, *nūg*. Krinta į akis fonetiniai pakitimai žodžiuose: *jūško*, *jūškodama*, *rušutaž* (šalia *jīško*, *rišutaž*). Bilabialinio *v* kaitaliojimasis su *j* sutinkamas žodžiuose: *sa sajiņ*, *sa tajiņ(p)*, *greta taviņ*, *saviņ*, *taviņ* ir kt.

Daug plačiau yra aprašoma tarmės morfologija. Pagrindiniai žodžių kaitos sistemos bruožai matyti iš pateiktų svarbiausių vardažodžių linksniavimo ir veiksmazodžių asmenavimo paradigmų. Kaip žinoma, Zietelos tarmė yra išlaikiusi nemaža archainių linksnių formų, pvz.: vns. naud. *prig arkli*, *lig vāndini*, vns. adesyvo *kāteip* || *kateip*, *kāūlaip*, *dūktēreip* || *dūkteip*, *vēřšip*, *vēřšēip*, *žmōgip*, vns. aliatyvo *namōp*, *gaidōp*, dgs. inesyvo: *pūoduša*, *vēřšuša*, *gaijūša*, *šuņūša*, *šuni'sa* (šalia *šunuōs*), *bōbosa*, *rankosa*, *aki'sa*, dviskaitos vard. ir gal. *dū gaidū*, *vēřšū*, *žmogū*, *šuņū*, *dvi bōbi*, *marti*, *aki*, *nakti*, *dūktēri*.

⁶ Э. А. Вольтер, Следы древних Прусов и их языка в Гродненской губ. — „Известия отд. русского языка и словестности Имп. Ак. Н.“, Т. XVI, кн. 4, 151—160, СПб, 1912.

⁷ J. Otrėbskis, Gramatyka języka litewskiego, 1, 24, 352—354, Warszawa, 1958.

⁸ Tarimas: *zūsis* pasitaiko ir kitur, pvz., Lazūnuose (plg. J. Otrėbskis, min. veik. 24 psl.) ir Vėlūnuose (Dūkšto raj.) Tiesa, dėl tarimo *zūsis* Vėlūnuose galima būtų ir abejoti, nes tai buvo užrašyta iš vienintelio lietuviškai kalbėjusio tarmės atstovo (kiti lietuviškai nebemokėjo, žr. 1955 m. Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto dialektologinės ekspedicijos surinktą medžiagą).

⁹ Pavyzdžiai pateikiami daugiausia „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programos“ transkripcija. Palikti tik reti originalo komentaruose aprobuoti transkripcijos įvairavimai, pvz., *gaidēi* ir *gaidžēi*, *bū'čap*, *jōčep* ir kt.

Savotiška yra mot. gim. visų kamienų vns. įn. galūnė -ai, arba -ei: *sa bóbai, kãūlai, dukterái, katãei, marčái, akái, nakčái* (*greta nakčá*). Gaila, kad autorius nepareiškė savo nuomonės dėl šios galūnės kilmės.

Daiktavardžio kaityba turi ir naujesnių dalykų. Nesena galūnė laikytina vyriškos giminės visų kamienų daugiskaitos naudininko -mi: *púodami, langámi, veršámi, gaidámi, su'námi, bóbomi*.

i-kamieniai ir kai kurie priebalsinio kamieno daiktavardžiai dgsk. vard. perėję į e-kamienius: *ãkės, nãktės, dañtės, dũkterės, šunės* (šalia *šuneĩ, danteĩ*).

Įdomi yra žodžio *žmogus* daugiskaita: *žmogáĩ, žmogũ, žmogámi, žmogũs, žmogáĩs, žmoguõs* (šalia *žmónės, žmoñũ* ir t. t.).

Būdvardžių daugiskaitos vardininkui būdinga galūnė yra -i: *laukĩni, mólĩni*. Tai rodo, kad ji yra senesnė negu lk. galūnė -(i)ai. Gaila tik, kad autorius nepateikė analoginių įvardžių galūnių, taip dažnų Zasečių sodžiaus tarmėje: *katrĩ, kurĩ, tokĩ, kokĩ, nãkoki* „kažkokie“ *ĩti, tĩ* šalia *ĩtie, tiẽ*. Būdvardžių aukščiausiam laipsniui padaryti vartojamos slaviškos priemonės: *gãras, gerãsnis, nãigerãusis, áu(k)štas, au(k)štãsnis, náiau(k)štãsnis*. Visai panašiai laipsniuojami ir prieveiksmiai: *geráĩ, gerẽst, nãigerẽst, nãigerãusa, nãigerãũst; dãũg, dãũg(el)is, dãũgẽst, náidãũgãusa, dãũgãũst*. Formos su -(i)ausia, Chr. S. Stango užregistruotos, šiandien Zasečių tarmėje labai retai bepasitaiko.

Reikia paminėti asmeninių įvardžių sutampančias vienaskaitos kilm. ir gal. linksnių formas; *manẽ, tavẽ, savẽ*, o taip pat daugiskaitos naud. ir įnag. *mũmi, jũmi*. Trečiojo asmens vienaskaitos ir daugiskaitos vard. formos yra: *ãnas, anà, ãni's* (*greta ãni's, ãnės*). Vienaskaitos inesyvo prasme autorius pateikia tik vieną klausiamojo įvardžio formą, būtent: *kame*. Šiandien šalia šios formos ta pačia prasme daug dažniau yra vartojamas įvardis *kur?*: *kuĩ tũ bú'sti* (gyveni)?, *kuĩ dabar̃ tavà duktẽ?* Bet judėjimo kryptiai nusakyti visada vartojamas šio įvardžio iliatyvas *kana?*: *kanà tũ važũosi nakčái?*, *kanà tũ aimĩ, bú'k ča*. Nuo literatūrinės kalbos atsiskiria taip pat parodomasis įvardis *ĩt'saik, ĩtoi*, labai būdingas ir kitoms gretimoms su Zietela tarmėms, pvz., Lazūnų, Rodūnės, Varanavo ir kt.

Skaitvardžiai tesiskiria tik viena kita smulkmena, pvz., vietoje kelintinio skaitvardžio *antras* tarmė vartoja žodį *kĩtas*, o pirmoji šaknis yra išlikusi tik sudurtiniame skaitvardyje *puseñtro, puseñtro*. Dažnai vartojami kuopiniai skaitvardžiai: *dvãeitas, trãitas, kãĩtvertas, peñketas, septĩnetas*.

Veiksmažodžiui Ch. S. Stangas skiria daugiau dėmesio. Kai kurių veiksmažodžio formų atsiradimą autorius mėgina istoriškai paaiškinti. Pavyzdžiui, kitų asmenų analogijos įtaka jis aiškina būtojo laiko vns. I asm. veiksmažodžių *varĩtũ, statĩtũ, gãudũ, skãlãdũ* atsiradimą. Prie tariamosios nuosakos vns. I asm. formų dažnai prisijungiantį duslų labialinį -b arba -p (*bũ'čãp, jócẽp, ai'čãp, veščẽp*), autorius atsargiai mėgina identifikuoti su baltarusių *б(а)*. Tačiau dėl formų su -pẽ (*aičẽpẽ, bu'čãpẽgi, gulčẽpẽs*), kurias savo spėjimui laiko prieštaraujanciomis, jis griežtos išvados nepadaro.

Plačiai autorius aprašo liepiamąją nuosaką. Zietelos tarmėje ši nuosaka padaroma su priesaga -k. Vienintelis pavyzdys be priesagos *k* yra *a(i)mã* (se-na atematinė indikatyvo forma), kuris kartais dar pavartojamas liepimui. Tipinė daugiskaitos II asmens galūnė yra -ĩ, tačiau retkarčiais pasakoma ir su

-tė: *aikitė, dirpkitė*. Iš lk. trumpašaknių bendračių padarytos imperatyvo formos yra tariamos su pailgėjusiu *a, e: vāšk, māšk, kāšk, rāšk*. Šiaip visur jau pranykęs po *-k* balsis *-i* išlieka prieš partikulą *-g* (*palāukig*) arba kirčiuotas (*gulki*).

Chr. S. Stangui pasisekė užrašyti dar žymiai daugiau ir įvairesnių pavyzdžių su pusdalyviais negu jų dabar pavartojama Zasečių tarmėje, pvz. *žmōgus nūmirė dirbdam̃, dirbdamà (-mōs, mōst̃); bernūkas nūgrūvo nug ārklo jōdami (jodamōs, jodamà)*.

Autorius yra užrašęs labai daug ir vertingos sangražinių formų medžiagos. Daug pavyzdžių yra surinkta su kirčiuota sangražos dalelyte, būtent: es. l. III asm. *sėdast̃, stojast̃, randast̃, stovist̃*; būt. l. visuose asmenyse *sėdāūs, sėdāūs, sėdomēs, sėdotēs, sėdos̃, stojos̃, rados̃, laidos̃, gulēs̃*; būs. l. *stosūos, sėsūos, ras̃s, lais̃s*; liepiamosios nuosakos *stok̃s, stokitēs, gulki, gulkitēs, sėsk̃s, sėskitēs*; tariamosios nuosakos *gulčapēs, sėsčapēs, juokčapēs, skusčapēs, stočapēs*; bendraies *stot̃s, sėst̃s, gult̃s, rast̃s, laist̃s*. Dėl tariamosios nuosakos sangražinių formų galūnės balsio, kurį Chr. S. Stangas savo apraše visur žymi ženklų *ē* reikia pridurti, kad Zasečių tarmėje jis yra įvairiai tariamas: *ē, iē, i^e, iⁱ*.

Be vienos kitos jau minėtos pastabos autoriui dar reikėtų prikišti kai kurie transkripcijos nenuoseklumai (daugelis jų matyti iš aukščiau pateiktų pavyzdžių). Tiesa, dalis tų nevienodumų yra paaiškinama didelių Zietelos lietuvių gyvosios kalbos įvairavimu. Kita dalis jų galėjo atsirasti irgi ne dėl autoriaus kaltės, pvz., nevienodas ilgio žymėjimas dvibalsiuose: *veř.šis, veř.šu*, bet *veřšip* (183 psl.) ir kt.

Tačiau šie dalykai yra palyginti nereikšmingi, ir nė kiek nemažina viso darbo vertės. Kadangi Zietelos lietuvių tarmė gyvena paskutiniąsias savo gyvavimo dienas, žmonės metai iš metų vis labiau pamiršta lietuvių kalbą, todėl daugelio Chr. S. Stango užrašytų formų šiandien jau nebegalima nugirsti. Šia prasme Ch. S. Stango darbas yra tartum šios tarmės paminklas. Gaila tik, kad autorius ne pridėjo tekstų, kurių jis, galima manyti, nemaža užrašė.

* * *

Kitas, puslapių skaičiumi didesnis (viso 71 psl.), darbas nagrinėja Baltarusijos TSR Rodūnės raj., Žirmūnų ir Bastūnų apyl lietuvių dzūkų tarmę. Jo autorius Olaf Brochas, kuris kalbininkų pasaulyje yra žinomas kaip puikus fonetikas, turįs daug nuopelnų slavų filologijai. Dabar šio mokslo veterano, turinčio jau daugiau kaip 90 metų amžiaus, darbo susilaukė ir lietuvių kalbininkai¹⁰.

Savo apraše O. Brochas naudoja medžiaga, jo surinkta 1895 m., kai visas šis kraštas dar buvo žymiai lietuviškesnis. Autorius mini, jog lietuviškai jis kalbėjęs su Aradnės (l. Horodno) dvaro valstiečiais, kurie mokėję kalbėti taip pat „po-prostu“, t. y. baltarusiškai, supratę rusiškai ir lenkiškai. Mišriai žmonės kalbėję netoli esančiame Lapotiškių sodžiuje. Tai o pat lietuviški buvę Grubėnų, Puodžiū, Pāaradnio, Zaniūnų sodžiai. Taigi, šios O. Brocho pastabos yra labai vertingos pažinti šio krašto gyventojų istorijai. Pavyzdžiui, apsi-

¹⁰ O. Broch, Zum Litauischen südlich von Vilna. — „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap“, Bind XIX, S. 1–71 (1958).

lankius šiame krašte po 60 su viršum metų, t. y. 1957–1958 m. jau matyti kitoks vaizdas. Tiesa, lietuviškai mokančių senukų dar galima sutikti ir dabar beveik kiekviename Rodūnės raj. sodžiuje. Kompaktiškai lietuviški sodžiai yra tarp Ródūnės ir Páditvio sodžiaus (į pietus) ir šiek tiek pradėję baltarusėti lietuviški sodžiai tarp Ródūnės ir Plikių sodžiaus (Žirmūnų apyl. — į rytus). Plikiai taip pat dar tebėra ištisai lietuviškas sodžius. Bet, išskyrus šias apylinkes, kitur jau vyrauja baltarusių kalba, nors žmonės save dažnai laiko lenkais.

Reikia pasakyti, kad O. Brochui daugiau rūpėjo parodyti lietuvių ir baltarusių kalbų sąveika fonetiniu požiūriu.¹¹ Šiuo klausimu jis ketino parašyti plačią studiją. Tačiau jau pirmieji tyrinėjimo žingsniai parodė autoriui, kad toks darbas reikalauja daug ilgesnio laiko. Tolimesnį autoriaus darbą sutrukdė karas bei politiniai pakitimai šiame krašte. Savo medžiagos apie šią tarmę, jeigu ne Ch. Stango paskatinimas ir pagalba, autorius, sakosi, nesiruošęs spausdinti. Tačiau nežiūrint surinktos medžiagos nepilnumo bei fragmentiškumo ir pasitaikančių klaidų, tarmės apraše yra daug labai vertingų dalykų. Pirmiausia, autorius yra labai gerai užrašęs nemaža (viso apie 12 psl.) šios tarmės tekstų, kas teikia tarmės aprašui didžiulės vertės. Jų patiekėjai yra Jonas Kurauskas (iš Lapotiškių) ir Vikentas Jurčys (Jurczis, gyvenamoji vieta nenurodyta). Tekstai susideda iš trijų liaudies pasakų, dviejų dainų ir keleto liaudies kalbos nuotrupų.

Kadangi autorius daugiausia dėmesio skyrė tarmės fonetikai, todėl ir tekstai sutranskribuoti nepaprastai tiksliai, pažymėti net ir labai nežymūs niuansai. Kiek daugiau pasitaiko priegaidės žymėjimo įvairavimų. Bet daugelį abejonių ir neaiškumų pašalina labai rūpestingai paruošti tekstų komentarai.

Po tekstų pateikiami patys svarbiausi vardažodžių ir veiksmažodžių kaitybės bruožai. Tarmė nepasižymi nė formų archaiškumu, nė kokiomis nors retesnėmis darybos priemonėmis. Ji žymiai mažiau turi tų įdomybių, kurių, pvz., randame Zietelos ar Laz(d)ūnų tarmėse.

Tarmės kaitybės sistemos vaizdą galima susidaryti iš šių būdingiausių autoriaus pateikiamų dalykų. Vienaskaitos naudininko galūnė, kaip ir Zieteloje be *i: krāstu, svācu*. Be to, sustabarėjusiuose vardažodžių junginiuose su prielinksniais pasitaiko ir senosios galūnės pavyzdžių: *ik pačām vākari, ik abiēdi*. Žodis *vagis* vartojamas dviem šaknim *vōg-* ir *vāg-*, kurių vienaskaitos kilm. ir naud. sutampa: *vōgo* arba *vāgo*. Dažnai daugiskaitos vietininko galūnės balsis *s* tariamas kietai, nepalatalizuojamas: *katēsā, širdzi'sā, seserosā, geruosā, gerosā*.¹²

Kritiškai reikėtų žiūrėti į daugiskaitos naudininko kirčiavimą: *arklām, svečām, voğām, vağām, su'nām* šalia *su'nám*, nes pavyzdžiui, Plikiuose ir apie Pelesą dažniau girdėti sakant *arklām, svečām*.

¹¹ Plg. O. Broch, Über einen weißrussischen Dialekt aus der Gegend südlich von Vilna. — „Zeitschr. f. sl. Phil.“, Bd. XXVI, S. 1–46.

¹² Šių pavyzdžių transkripcija, kurią vartoja autorius, nesutampa su mūsų. Autorius priebalsių minkštumą žymi visur, net ir prieš priešakinės eilės balsius. Ženklas *æ* jo transkripcijoje šiuo atveju prilygsta mūsų transkribuojamam *a*, plg. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto ekspedicijos metu užrašytas lytis: *ruguosā, žėirosa* (žarijose).

Senoji priebalsinio kamieno vardažodžių galūnė yra išlikusi vienaskaitos kilmininke ir kai kurių daiktavardžių daugiskaitos vardininke: *dukterės, akmenės, piemenės* (šalia *akmenėi, piemenėi*), *seserės, šunės, dukteres, sėseses, šunes*.

Dviskaitinės formos retai sutinkamos: *du kraštū, bet dvi dukteres*.

Būdvardžių kaityba beveik tokia pat kaip ir kitose tarmėse, išskyrus vienaskaitos įnagininką, kur vietoj galūnės *-u* kartais sutinkama *-um*, pvz.: *gerum, gerum, šalia saldū, dzidelū*.

Asmeninių įvardžių vienaskaitos kilmininkas nuo galininko skiriasi prie-
gaide: *nuk tavi, savi, manī ir manī, tavi, savi*, o daugiskaitos naudininkas nuo
įnagininko - daugiausia kirčio vieta: *mūmi, jūmi ir mum(m), jum(m)*.

Parodomųjų, o iš dalies klausiamųjų ir santykinių įvardžių vienaskaitos
įnagininko galūnė yra vyr. gim. *-uom: tūom, jituom, juom, kūom*, o mot. gim.
-uoī: tūoī, jituoī, juoī.

Labai dažnos sutrumpėjusios savybinių įvardžių vienaskaitos kilmininko
formos: *mā, tā, sā* šalia *māno, tāvo, sāvo*.

Skaitvardžiai mažai tesiskiria nuo kitų tarmių. Būdingos tarmei yra su-
prieveiksmėjusios skaitvardžių vietininko formos: *penkuosė, sepciūnosė, aštu-
niuosė, dešimcei, vienuolikoī, dvi·likoī*. Jos vartojamos, kaip autorius pastebi,
vardininko prasme tiek pavieniui, tiek derinant su daiktavardžiais, pvz., *pen-
kuosė žmonū*.

Veiksmazodis taip pat turi kai kurių senovinių ypatybių. Kitaip negu lk.
padaroma tariamoji nuosaka: *suktāu, suktum̃ arba suktāi, suktū, verstāu, verstāi*
arba *verst, verstum, verstūt, mi·lūt arba mi·lūtū*¹³.

Užfiksuotos šios atematinų bei kontaminuotų veiksmazodžių formos:
įėdmi, liekmū, liekmī, liėkma, miegmū, miegmī, niēšt. Dėmesį patraukia veiks-
mazodis *sēc*, kurį autorius spėja esant bendratimi, atsiradusia jo užrašuose
dėl rašybos klaidos iš *sėdėti* (taria *sėdēc*). Bet šio žodžio vartoseną rodo jį
esant esamojo laiko III asm. forma, kuri atsirado tikriausia sutrumpėjęs žo-
džiui *sėdzi*. Pavyzdžių su *sēc* šia prasme Rodūnės, Varanavo, Jūrutiškių raj.
pasitaiko nemažai: *ānas sėdōs iř sēc priē langēlo* (Plikų k.); *añ kēlmo sēc iř
lāuka* (Paditvio k.) *Ānas sėdōs iř sēc iř nē sū kuōī neū.tarija* (Lazūnai).

Yra daug pateikta bendraties pavyzdžių, vartojamų su galūne *e: dži·ce,*
jėsce, dzi·gce, āukce, bėkce, lėkce, mēkce.

Kaip minėta, O. Brochas ypač daug dėmesio skiria tarmės fonetikai.
Aprašo jis kiekvieną tarmės garsą, trumpai charakterizuoja bei parodo to
garso variantus, neretai paliečia net fonemų susidarymą iš fiziologinės pusės.
Taigi, šia prasme O. Brocho rytinės Rodūnės raj. dalies lietuvių dzūkų tar-
mės aprašas yra naudingas ne tik dialektologams, bet ir apskritai besidomin-
tiems lietuvių kalbos fonetika.

Čia pat autorius pateikia nemažą vokalizmo ir konsonantizmo pavyzdžių,
iš kurių galima nustatyti aprašomosios tarmės vietą lietuvių kalbos tarmių
sistemoje. Lk. garsai *a, ę* tarmėje išvirtę *u, i: krāstur, kātī, žu·sīs, ti·šū,*
tu·soū, gri·žū, o mišrieji dvigarsiai *am, en* palieka sveiki: *žvāngtīs, pāsrañgou,*
vāmē.

¹³ Negalima sutikti su autoriumi, jog *é* po kietojo *l* visai sutamsėtų iki *u*. Kiek
žinoma, šioje tarmėje *é* po *l* išvirsta tik vidurinės eilės balsiu *e: kalbék, ci·lék* (Plikiai).

Tvirtagalę priegaidę turintieji (o kartu ir nekirčiuoti) dvibalsiai *au* tarmėje išvirsta *ou*: *roudóna*, *poũkštė*, *groũsmas gráužou*. Kitų tarmių *e* žodžio pradžioje atliepia šios tarmės *ai*: *āglbr*, *āžeras*, *alkũnė*, *arālis*, *akēc*, *aĩna*.

Kietasis *i* (transkribuojamas *u*) tarmėje pasitaiko vietoje *u* priešdėliuose *nt-*, *žbt-*, *sbt* (*nbivedė*, *žbtmanĩ*, *žbtspĩrė*, *sbtmušė*) vietoje *ė*, einancio po *l* (in *žolbĩs*, *dzirgėlbĩ*, *dukrālbĩs*, *mi'lbĩc'*) ir slaviškos kilmės žodžiuose: *štėikas*, *mėislijo*. Be priebalsio *l* tarmė taip pat kietina *r*: *turũ*, *nũru*, *rātas* (retas), *ragēc*.

Autorius pastebi, kad tarmė dzūkuoja, t. y. priebalsius *t* ir *d* prieš *i* ir *ie* išverčia afrikatomis *c*, *dz*: *nakcĩs*, *ci'lbĩc'*, *širdzĩs*, *ciek*, *dziėdas*. Bet prieš naujai atsiradusį *i* šio virtimo nėra, pvz., *sbi'ėdi* (suėdė).

Nemaža vietos O. Brochas skiria taip pat tarmės kirčiui ir priegaidei. Autorius teisingai pastebi, kad tarmės atstovai dažnai neskiria savo tartyje tvirtagalės ir tvirtapradės priegaidės, nes kirčiuotą skiemenį taria lygiai, balsiui nei kylant, nei krintant. Būna atvejų, kad tarmės atstovai vietoj tvirtapradės priegaidės ištaria tvirtagalę, dėl to ir paties užrašinėtojo, t. y. autoriaus 1895 m. užrašuose pasitaiko priegaidės žymėjimų, nesutampančių su lk., o taip pat tarp tų pačių tarmės žodžių, pvz.: *veizdėk*, *gĩvas*, *dzi'ksta*, *parājo*, *parājə*, *paraj*, *tōĩ*, *tōĩ*, *salđzōĩ*, *Li'dōĩ* (28–29 psl.), *tóm*, *salđzóm*, *geróm*, *geróm* (26 psl.), *žmogũm*, *su'nuĩ*, *su'nám*, *su'naĩ* (22–23 psl.), *dukteriĩ* (24 psl.).

Be minėtų kirčio įvairavimų, apraše taip pat yra nemaža ir kitų transkripcijos nevienodumų. Pavyzdžiui, vien nekirčiuoto *o* redukcijos laipsniui pavaizduoti autorius vartoja kelis ženklus *ō*, *oe*, *ə*, *ə*: *negalėjōə*, *palĩkoə* (55 psl.), *ārklə* (20 psl.), greta *ārklō*, *palĩko*. Todėl visai natūralu, kad toks autorius siekimas užfiksuoti visus gyvosios kalbos svyravimus bei tarties niuansus (už ką reikia didžiai autorių vertinti), privedė jį prie sudėtingos transkripcijos sistemos, kuri ne visada mums yra aiški ir suprantama. Taigi naudotis šiuo darbu reikia atsargiai ir įžvalgiai.

Tačiau, nežiūrint minėtų ir kitų trūkumų, O. Brocho darbas apie pietinių dzūkų tarmę yra didelis ir vertingas indėlis į lietuvių dialektologijos mokslą.

НОВЫЕ ТРУДЫ О ЛИТОВСКИХ ГОВОРАХ

А. Ю. ВИДУГИРИС

Резюме

В данной информации дается обзор двух работ известных норвежских языковедов профессоров, академиков О. Броча и Х. С. Станга о говорах литовского языка.

Во-первых, дается характеристика статьи Х. С. Станга „Die litauische Mundart von Zasėčiai im Gebiet von Wilna“, напечатанной в языковедческом норвежском журнале „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap“, т. XVIII, стр. 171-201. В настоящее время упомянутая местность входит в состав Дятловского (Зетельского) района, Гродненской обл. Белорусской ССР.

Далее дается пересказ второй работы „Zum Litauischen südlich von Vilna“ О. Броха, напечатана там же т. XIX стр. 1—71, в которой описывается говор южных литовцев (дзуков), проживающих в Радунском районе Гродненской обл. Белорусской ССР.

Так как в последнее время литовский язык в упомянутых местностях весьма заметно ассимилируется белорусским, описи этих говоров представляют большой интерес для литовской диалектологии и сравнительного языкознания.
